

XVIII
a m ž i a u s
studijos

2

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Valstybė. Kultūra. Edukacija

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

2

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Valstybė. Kultūra. Edukacija

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

LI
LEIDYKLA

Vilnius
2015

Redaktorių kolegija

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline (Lenkija), Londono universiteto koledžas

Dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas

Dr. Andrej MACUK

Baltarusijos mokslų akademijos Baltarusijos istorijos institutas

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Adam STANKEVIČ (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Doc. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ (pirmininkė)

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas

Recenzantai

Dr. Viktorija VAITKEVIČIŪTĖ

Vilniaus universitetas

Dr. Agnius URBANAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas: *rstukiene@mail.lt*, *stukiene@istorija.lt*

Knygos leidybą pagal „Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-47).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2015

© Straipsnių autoriai, 2015

© Lietuvos istorijos institutas, 2015

ISBN 978-9955-847-94-6

ISSN 2351-6968

DĖL LIETUVOS KATALIKŲ DVASININKIJOS DALYVAVIMO EDUKACINĖS KOMISIJOS VEIKLOJE

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

Anotacija. Straipsnyje, pasitelkus istoriografiją ir pirminius šaltinius, siekiama per Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų dvasininkijos atvejį glaustai aptarti to meto Lietuvos katalikų hierarchų ir jiems pavaldžios dvasininkijos laikyseną Edukacinės komisijos atžvilgiu. Atliktas fragmentinis tyrimas leidžia teigti, kad Lietuvos katalikų hierarchų ir dvasininkijos požiūris į Edukacinės komisijos kuriamą edukacijos modelį nebuvo vienareikšmis, tačiau priešiška nusiteikusiųjų buvo mažuma. Edukacinės komisijos dėmesys religiniam ugdymui, nepakantumas religinio indiferentizmo apraiškomis, aktyvus Lietuvos katalikų dvasininkijos dalyvavimas visose naujai kuriamo edukacijos modelio srityse perša prielaidą apie išsamesnės XVIII a. pabaigoje vykusios švietimo pertvarkos analizės tikslingumą Bažnyčios istorijos kontekste.

Reikšminiai žodžiai: Edukacinė komisija, Vilniaus vyskupas Ignotas Masalskis, Žemaičių vyskupas Jonas Dominykas Lopacinskis, Žemaičių vyskupas Steponas Jonas Giedraitis, Lietuvos katalikų dvasininkija.

Edukacinės komisijos (*Komisja Edukacji Narodowej*) įsteigimas istoriografijoje neretai vertinamas kaip atsakas į katalikiškosios Europos švietimo sistemos patirtą sukrėtimą, kilusį panaikinus jėzuitų ordiną¹. Įkūrus pasaulietinę, Seimui pavaldžią Edukacinę komisiją, švietimas, iki tol buvęs išimtinai Bažnyčios prerogatyva, perėina į valstybės kontroliuojamų veikų sritį. Tačiau turint omenyje, kad visuomenės lavinimo sistemą iš esmės pertvarkyti turėjusios institucijos materialiniu veiklos pagrindu tapo Abiejų Tautų Respublikos žemėse veikusios ir 1773 m. popiežiaus Klemenso XIV breve *Dominus ac Redemptor* panaikintos jėzuitų vienuolijos turtai, jos nariais šalia pasauliečių buvo ir aukšti Katalikų Bažnyčios hierarchai, pirmojo pirmininko postą užėmė Vilniaus vyskupas Ignotas Masalskis, o visų lygių mokyklose dar ne vienus metus po Edukacinės komisijos įsteigimo vyravo dvasininkų luomui priklausę mokytojai, akivaizdu, kad amžininkai ligtolinės ugdymo sistemos pavaldumo pokyčių anaipol nesiejo su Katalikų Bažnyčios nušalinimu

1 Janusz Tazbir, *Mysł polska w nowożytnej kulturze europejskiej*, Warszawa: Nasza Księgarnia, 1986, p. 172–173. Vertindamas I. Masalskio edukacines aspiracijas, J. Tazbiras remiasi E. Raila, žr. Eligijus Raila, *Ignotus, Ignotus. Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*, Vilnius: Aidai, 2010, p. 113.

nuo švietimo reikalų. Tyrėjai yra atkreipę dėmesį į šiuo požiūriu ganėtinai kompromisinį pertvarkų pobūdį ir švietimo sekuliarizavimo laipsniškumą, nulemtą konservatyviųjų bajorijos ir dvasininkijos nuostatų. Tad Edukacinės komisijos veikla kartu yra ir reikšmingas Bažnyčios istorijos epizodas tiek Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, tiek Lenkijos Karalystėje.

Vieną ar kitą Edukacinės komisijos santykio su Bažnyčia aspektą neišvengiamai aptaria visi į šios institucijos veiklą besigilinantieji tyrėjai – tiek monografinių veikalų, tiek bendro pobūdžio sintetinių darbų apie Apšvietos epochą autoriai². Bažnyčios vaidmens Edukacinės komisijos veikloje požiūriu dėmesio ypač verti darbai, kuriuose glausčiau ar išsamiau analizuojama mokyklų tinklo ir mokymo programų pertvarka. Władysława Smoleńskiego pastebėjimą, kad eksjėzuitų pašalinimas iš mokyklų pirmaisiais Edukacinės komisijos veiklos metais buvo negalimas dėl pasauliečių mokytojų stygiaus³, vėliau argumentuotai pagrindė Kamilla Mrozowska ir Irena Szybiak⁴. Janina Kamińska viename iš pastarųjų metų savo tyrimų apie Vilniaus universitetą išsamiai analizavo jo veiklą Edukacinės komisijos laikotarpiu: nagrinėjo šios aukštosios mokyklos reformas, aptarė universiteto vykdytą mokyklų priežiūrą bei profesūros mokslo darbus⁵. Bažnyčios ir Edukacinės komisijos santykio motyvas ryškus su Komisija susijusių iškilų dvasininkų ir jų aplinkos biografiniuose tyrinėjimuose⁶. Istoriografijoje galima rasti ir nuomonę, kad Edukacinės komisijos veikloje dalyvavę dvasininkai nutolo nuo savo luomo pareigų. Antai teigiama, kad „Edukacinė komisija samprotavo ir veikė pasaulietiška, žymūs reformatoriai – [Hugo] Kołłątajus, Antonis Popławskis, Grzegorz Pirałowicz, Narbutas, Počobutas ir kiti manė esą nevaržomi priklausymo dvasininkijos luomui. Jautėsi esą politikai, įpinti į savo laiko permainas [...]”⁷.

2 Žr., pvz.: Kamilla Mrozowska, *Komisja Edukacji Narodowej: 1773–1794*, Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973; Ambroise Jobert, *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773–1794): jej dzieło wychowania obywatelskiego*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979.

3 Władysław Smoleński, *Żywioły zachowawsze i Komisja Edukacyjna*, Pisma historyczne, t. 2, Kraków: Skład Główny w Księgarni G. Gebethnera i Spółki, 1901, p. 93–206.

4 Kamilla Mrozowska, *Funkcjonowanie systemu szkolnego Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony w latach 1783–1793*, Wrocław–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985; Irena Szybiak, *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN, 1973; Eadem, *Nauczyciele szkół średnich Komisji Edukacji Narodowej*, Wrocław–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980.

5 Janina Kamińska, *Universitas Vilnensis. Akademia Wileńska i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1773–1792*, Pultusk–Warszawa: Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztoro-Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2014.

6 Žr., pvz., naujausius monografinius Vilniaus vyskupo gyvenimo ir veiklos tyrimus: Tadeusz Kasabula, *Ignacy Massalski biskup wileński*, Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1998; Eligijus Raila, *Ignotus, Ignotus. Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*, Vilnius: Aidai, 2010.

7 Romanas Plečkaitis, Apšvietos epochos dvasia ir Lietuvos visuomenės tikrovė, in: *Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse. Filosofijos kryptys ir kontroversijos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – pirmoje XIX a. pusėje*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008, p. 20.

Galima manyti, kad pastarasis teiginys yra perdėm kategoriškas, tačiau nesant išsamesnių XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos visuomenės sekularizacijos tyrimų nėra pagrindo nei jo deramai argumentuoti, nei atmesti kaip nepagrįsto.

Konfesinio dėmens vaidmuo itin gausioje Edukacinės komisijos istoriografijoje⁸ nėra sureikšminamas ir tikrai vienas kitas jos veiklos aspektas išsamiau aptartas Bažnyčios istorijos kontekste. Fragmentiškai nagrinėta Apaštalo Sosto reakcija dėl pasaulietinės švietimo sistemos kūrimo ir religinio ugdymo, analizuota Abiejų Tautų Respublikos nuncijų pareigas 8-ajame dešimtmetyje ėjusių Giuseppe's Garampi ir Giovanni'o Archetti veikla svarstant klausimus dėl religinio ugdymo vietos naujai projektuojamoje sistemoje. Į šiuos klausimus gilinęsis Łukaszas Kurdybacha priėjo išvadą, kad, nepaisant požiūrių į auklėjimą ir jo organizavimą skirtumą, Edukacinė komisija buvo suinteresuota vengti nesutarimų tiek su Romos kurija, tiek su nunciatūra⁹. Dėmesio verti vienuolių santykio su Edukacine komisija tyrimai, pirmiausia pijorų ir jėzuitų, t. y. vienuolių, kurioms švietimas ir darbas mokyklose yra jų vienuolinio pašaukimo dalis ir kurios XVIII a. antroje pusėje buvo pradėjusios savotiškas tarpusavio rungtynes dėl įtakos Abiejų Tautų Respublikos visuomenės švietimui iki panaikinant jėzuitų ordiną ir įsteigiant Komisiją. Čia pirmiausia išskirtinas nuodugnus, pirminiais šaltiniais grįstas Jano Poplateko monografinis tyrimas¹⁰, kuriame autorius akcentuoja, jog buvę jėzuitų vienuoliai dirbo visose Edukacinės komisijos struktūrose, taip pat sudarė jų sąrašus ir pateikė glaustas biogramas. J. Poplateko tyrimas atskleidžia, kad buvę jėzuitai nesiekė panaikinti Komisiją, nekvestionavo jos mokymo sistemos. Remdamasis tuometio Vilniaus universiteto rektoriaus M. Počobuto susirašinėjimu su kolegijų rektoriais – buvusiais jėzuitais, tyrėjas kelia hipotetinę prielaidą buvusius jėzuitus netgi puoselėjus sumanymus įkurti Edukacinės komisijos struktūroje veikiančią

8 *Komisja Edukacji Narodowej: Bibliografija przedmiotowa*, oprac. Krystyna Podlaszewska przy współudź. Stefana Czaji, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979. Lietuvių tyrėjų įnašas į Edukacinės komisijos tyrinėjimus ganėtinai menkas – iki šiol vienintelis kiek išsamesnis veikalas apie šią pirmąją valstybinę švietimo reikalus tvarkiusią instituciją lietuvių kalba priklausio JAV studijas baigusio ir emigracijoje dirbančio Jono Antano Račkausko plunksnai, žr. Jonas Račkauskas, *Švietimo reforma Lenkijoje ir Lietuvoje XVIII a.*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994. Su Edukacine komisija susijusias Vilniaus universiteto pertvarkas yra glaustai aptarę Arnoldas Piročkinas ir Algirdas Šidlauskas, žr. Arnoldas Piročkinas, Algirdas Šidlauskas, *Mokslas senajame universitete*, Vilnius: Mokslas, 1984, p. 92–180. Viena kita konceptuali į Lietuvos edukacinės komisijos istoriją besigilinusios Meilės Lukšienės įžvalga apie šios Komisijos pirmtakės veiklą tikrai patvirtina teiginį apie Edukacinės komisijos svarbą Lietuvos švietimo istorijai, žr. Meilė Lukšienė, Lietuvos edukacinės komisijos (1797–1802) veikla, in: *Prie tautos kultūros pamatų*, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2014, p. 472.

9 Łukasz Kurdybacha, Kuria rzymska wobec Komisji Edukacji Narodowej w latach 1773–1783, in: *Pisma wybrane*, wybrał i słowem wstępny poprzedził Józef Masio, t. 2, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1976, p. 464–535.

10 Jan Poplatek SI, *Komisja Edukacji Narodowej. Udział byłych jezuitów w pracach Komisji Edukacji Narodowej*, uzupełnił Ludwik Grzebiń SI, przygotował do druku Jerzy Paszenda SI, Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1973.

jėzuitiškąjį skyrių¹¹. Pijorų vienuolių įnašo į Edukacinės komisijos veiklą tyrimai pastaraisiais dešimtmečiais taip pat yra gerokai suintensyvėję. Atskirais straipsniais paskutiniame praėjusio amžiaus dešimtmetyje pradėti skelbti Romano Stępieño tekstai apie pijorus Edukacinės komisijos laikotarpiu¹² greitai laiku leidžia tikėtis ir monografinio tyrimo.

Lietuvos katalikų dvasininkijos, Katalikų Bažnyčios to meto Lietuvoje kaip institucijos santykis su Edukacine komisija iki šiol nėra išskirtas kaip galimas savarankiško tyrimo objektas. Edukacinės komisijos istoriografijoje vyrauja lenkų tyrėjų darbai, kuriuose tiek to meto Lietuvos katalikų dvasininkija, tiek Katalikų Bažnyčia Lietuvoje kaip institucinė struktūra tradiciškai vertinama kaip lenkų religinio ir intelektualinio gyvenimo segmentas. Šiame straipsnyje norima atkreipti dėmesį į galimų tyrimų problemą, nepretenduojant į išsamią jos analizę. Pasitelkus istoriografiją ir pirminius šaltinius, siekiama per Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų dvasininkijos atvejį glaustai aptarti to meto Lietuvos katalikų hierarchų poziciją Edukacinės komisijos atžvilgiu ir atkreipti dėmesį į jiems pavaldžios dvasininkijos nuostatas galinčius apibūdinti veiksmus. Manoma, kad straipsnis galėtų būti pravartus imantis nuodugnesnių šios institucijos veiklai angažuotos to meto Lietuvos dvasininkijos kaip sociokultūrinės grupės tyrimų.

Vyskupijų ganytojų santykio su Edukacine komisija pėdsakais. Vilniaus ir Žemaičių vyskupijoms Edukacinės komisijos veiklos laikotarpiu vadovavo solidžią dvasinio pasirėngimo formaciją ir nepriekaištingą išsilavinimą turintys vyskupai. Pirmasis Edukacinės komisijos pirmininkas Lietuvos etmono Mykolo Juozapo Masalskio sūnus, Vilniaus vyskupijos ganytojo pareigas nuo 1762 m. ėjęs I. Masalskis, *La Sapienza* universiteto Romoje auklėtinis, pagrįstai yra laikomas vienu iš svarbiausių katalikiškos Apšvietos atstovų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Žemaičių vyskupu nuo tų pačių 1762 m. buvo kone porą dešimčių metų už Vilniaus vyskupą vyresnis Jonas Dominykas Lopacinskis. Pasak Motiejaus Valančiaus, „buvo tai vyskupas žmoniškas, mokytas, išmintingas, tolimas nuo didžiavimosi ir gan dosnus“¹³. Garsėjo kaip geras vyskupijos administratorius. Kilęs iš rytinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalies, Mscislavo vaivadijos turtingų dvarininkų šeimos, dvasinio ugdymo formaciją, kaip ir I. Masalskis, buvo išėjęs dvasinėje seminarijoje Varšuvoje prie Šv. Kryžiaus bažnyčios, kuriai vadovavo kunigai misionieriai¹⁴. Amžininkų ši

11 *Ibid.*, p. 388–412.

12 Roman Stępień, *Wkład księży pijarów do nauki i kultury polskiej i litewskiej w okresie Komisji Edukacji Narodowej*, in: Edukacja i komunikacja, d. 2, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1996, p. 45–51; Idem, Udział pijarów w pracach Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, in: *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst Historyczno-Pedagogiczny*, Kraków: Wydawnictwo Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Edukacji Narodowej w Krakowie, 2014, p. 157–171; etc.

13 Motiejus Valančius, Žemaičių vyskupystė, in: *Raštai*, t. 6, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 260–261.

14 Waclaw Szczygielski, Łopaciński Jan Dominik, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1973, p. 398–400.

seminarija buvo aukštai vertinama ir dėl mokymo programos, ir dėl dvasinio alumnų ugdymo. Hugo Kołłątajus, ganėtinai kritiškai vertinęs savo meto dvasininkijos intelektualinį pasirengimą ir moralines nuostatas, apie misionierių seminariją, kaip pasižyminčią aukštu alumnų rengimo lygiu, atsiliepė labai palankiai. Šv. Kryžiaus bažnyčia XVIII a. pirmojoje pusėje buvo tapusi savotišku Varšuvos religinio ir kultūrinio gyvenimo centru, kas irgi turėjo reikšmės klierikų ugdymui.

Kunigai misionieriai garsėjo dėmesiu liturgijai ir gebėjo tai įskiepyti savo auklėtiniais. Ir J. Lopacinskis, ir I. Masalskis buvo žinomi kaip ypatingą dėmesį liturginių apeigų precizikai skyrę dvasininkai, o tapę vyskupijų ganytojais siekė, kad dvasinei tarnystei apsisprendusieji būtų atsakingai rengiami. I. Masalskis vyskupijos seminarijų pertvarkos ėmėsi jau savo vyskupavimo pradžioje, 1763 m. į Vilnių pasikviesdamas kunigus misionierius. J. Lopacinskis analogiškas reformas pradėjo kiek vėliau, prieš tai kruopščiai patikrinęs vyskupijos dvasininkų pasirengimą. M. Valančius vaizdžiai rašo, kad 1765 m. Žemaičių kunigai važiavo į Varnius „dėl darodymo savo apšvietimo. Ką reikiant mokantiems veikia leido grįžti namon ir dalyti žmonėms visus sakramentus, o nemokančius tol trukino Varniuose, kol priderančiai daiktų tikėjimo nepramoko“¹⁵. Matyt, Varniuose tąkart užtrukti teko ne vienam ir ne dviem vyskupijos dvasininkams, nes vyskupas ėmėsi pertvarkyti ligtolinį vyskupijos dvasininkų ugdymą. J. Lopacinskis vyskupijos seminarijai Varniuose pastatydino mūro pastatą, perkėlė klierikus iš Kražių ir 1774 m. kunigų rengimą pavedė kunigų misionierių vienuolijai, seminarijos reikmėms perduodamas turtingą savo biblioteką. Nors Žemaičių vyskupijoje seminarija reformuota jau įkūrus Edukacinę komisiją, sieti šią pertvarką su jos įkūrimu, kaip ir dešimtmečiu anksčiau pradėtą Vilniaus vyskupijoje, nėra pagrindo. Tačiau sustiprintas dėmesys dvasininkų pasirengimui eiti ganytojiškas pareigas, kunigų misionierių mokymo programų įvedimas, be abejo, sudarė sąlygas parengti laikotarpio poreikius labiau atitinkančius dvasininkus, gebančius įsitraukti įgyvendinant Edukacinės komisijos nuostatus.

Pastebėtina, kad Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų vyskupų, valdžiusių vyskupijas pirmaisiais Edukacinės komisijos veiklos metais, gyvenimo keliai anksti persipynė – J. Lopacinskis yra tiesiogiai prisidėjęs prie I. Masalskio edukacijos ir karjeros. J. Lopacinskis, Vilniaus kapitulos kanauninku tapęs 1732 m., buvo ir Masalskių namų kapelionas bei vaikų mokytojas. Tėvo rūpesčiu tuomet Vilniaus vyskupijai priklausiusios Volpos parapijos klebonu 1744 m. paskirtas septyniolikmetis I. Masalskis tais pačiais metais J. Lopacinskio siūlymu tapo Vilniaus katedros kapitulos kanauninku. Literatūroje vyrauja nuomonė, kad J. Lopacinskis protegavo ir I. Masalskio paskyrimą į Vilniaus vyskupus. Darė tai ne dėl to, kad būtų ypač vertinęs pastarojo gebėjimus vyskupijai vadovauti, bet todėl, kad realiai vertino savo galimybes gauti Vilniaus vyskupo sostą ir norėjo atsikratyti varžovo siekdamas tais pačiais metais atsilaivinusios Žemaičių vyskupijos ganytojo

15 Motiejus Valančius, Žemaičių vyskupystė, p. 252–253.

pastoralo. Duomenų, kad J. Lopacinskis būtų bičiuliavęsis su I. Masalskiu šiam pradėjus vadovauti Edukacinei komisijai, nėra. Viena aišku, kad aktyvus dalyvis nebuvo. Informacija apie vienoje ar kitoje vyskupijos vietovėje buvus įsteigtą parapiinę mokyklą nurodžius vyskupui (1775 m. vizitacijos duomenimis, Kalvarijoje dominikonai parapiinę mokyklą įsteigė vyskupo paliepti) yra perdėm fragmentinė, kad būtų galima teigti J. Lopacinskį palaikius Edukacinės komisijos reformas.

1778 m. mirus J. Lopocinskiui, Žemaičių vyskupo sostas atiteko Steponui Jonui Giedraičiui. Vilniaus kapitulos kanauninku tapęs 1755 m., eidamas dvidešimt penktuosius savo gyvenimo metus, po septynerių metų, 1762 m. į vyskupijos sostą įžengiant I. Masalskiui, sakyti pamokslą per konsekracijos iškilmeį buvo įpareigotas S. J. Giedraitis. Kokie motyvai tai lėmė, neaišku, nes nėra žinoma, kad S. J. Giedraitis būtų garsėjęs retoriniais gebėjimais. Istoriografijoje vyrauja nuomonė, kad Vilniaus vyskupas prisidėjo prie S. J. Giedraičio karjeros – tiek bažnytinės, tiek politinės – spartos. Tačiau kada ir kokiomis aplinkybėmis J. S. Giedraitis tapo I. Masalskio aplinkos žmogumi, taip pat kol kas neatsakytas klausimas. 1764 m. S. J. Giedraitis gauna Livonijos vyskupo mitrą. Dėl I. Masalskio protekcijų dalyvauja praktiškai visuose svarbiausiuose to meto politiniuose įvykiuose. Buvo Stanislovo Augusto Poniatovskio šalininkas. Pasmerkė Baro konfederaciją Senato taryboje. Tačiau kai po padalijimo jam valdyti patikėta Livonijos vyskupija atsidūrė už Abiejų Tautų Respublikos ribų, mėgino suorganizuoti pasipriešinimą – į Senato posėdį atvyko surašęs testamentą ir deklaravo, kad „jeigu reikia kankinio – juo būsiąs“. Pasak amžininkų, sunkiai jį pavyko nuo tokio žingsnio atkalbėti. Tačiau veikiai ėmė garsėti kaip uolus rusofilas ir Rusijos vykdomos politikos šalininkas. Tapęs Žemaičių vyskupu į Žemaitiją parvyko 1778 m. vasarą, tačiau dar tais pačiais metais Stanislovo Augusto Poniatovskio buvo iškviestas į Varšuvą. Vyskupijos valdymą pavedęs oficialui Adomui Kosciai, į savo vyskupiją grįžo tiktai 1786-aisiais. Buvo Nuolatinės tarybos – aukščiausios Abiejų Tautų Respublikos vykdomosios valdžios institucijos – narys, ketvertą metų – Iždo komisijos narys. Amžininkų teigimu, pasižymėjo galantiškumu ir kaip senatorius – gebėjimu nieko neveikti. Rusijos valdžios aukščiausiuose sluoksniuose buvo žinomas kaip žmogus, kuriuo galima pasikliauti. Pasak Varšuvoje rezidavusio Rusijos pasiuntinio Jakovo Bulgakovo, „nors ir nelabai veiklus, bet aršus naujosios konstitucijos [t. y. 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos] priešas“¹⁶. Vyskupaudamas Žemaitijoje pasižymėjo Giedraičių giminės atstovų protegavimu – kėlimu į bažnytinės pareigas ir turtingų beneficijų dalijimu giminės nariams.

Apie S. J. Giedraičio baigtus mokslus duomenų nėra. M. Valančius rašo, kad jis mokėsi Vilniuje. Gali būti, kad tai buvo Vilniaus vyskupijos seminarija. Ar ją baigė, neaišku. Žinoma, kad 1752-aisiais buvo išventintas į kunigus ir pradėjo

16 Tadeusz Turkowski, Giedroyć Jan Stefan, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 7, sąs. 5, Kraków: Polska Akademia Nauk-Institut Historii Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1948–1958, p. 427–428.

kopti bažnytinės karjeros laiptais. Pasak M. Valančiaus, „gimęs Lietuvoj iš aukštos giminės, mokslus Vilniuj išėjo. Pakeltas į daktarus bažnyčios įstatymų, išsišventė į kunigus ir spėriai įšoko į Vilniaus pralotus“¹⁷. Akivaizdu, kad išsilavinimu nei savo pirmtakui J. Lopacinkui, nei juo labiau I. Masalskiui neprilygo. Į Edukacinės komisijos veiklą S. J. Giedraitis nebuvo įsitraukęs, t. y. nėra žinoma, kad būtų turėjęs kokias nors pareigas ir su jomis susietus įsipareigojimus. Žinių, kad Komisijos nurodymus būtų oficialiai kvestionavęs, nėra, bent jau kol kas tokių rasti nepavyko. Tačiau fragmentinės užuominos to meto šaltiniuose leidžia teigti, kad Žemaičių vyskupijos ganytojui bent jau išorinės mokyklos sekularizacijos apraiškos nebuvo priimtinos. Antai 1791 m. vizituodamas vyskupijos parapijas S. J. Giedraitis lankėsi Kretingoje ir, nors mokykloje buvo sutiktas su jam derama pagarba, labai pasipiktino, kad mokytojas Mykolas Šulcas (*Michał Szulc*)¹⁸ yra apsirengęs pasaulietiniais drabužiais. Nepraleido progos viešai savo nepasitenkinimą išsakyti, o iš tuomečio mokyklos prorektorius, buvusio jėzuito Liudviko Kovzano, pirmai progai pasitaikius pareikalavo priversti minėtą mokytoją dėvėti sutaną¹⁹. Pastarajam kategoriškai atsisakius tai daryti, o vyskupui nenusileidžiant, M. Šulcui teko Kretingą palikti²⁰. Pastarasis epizodas vaizdžiai iliustruoja, kad Žemaičių vyskupijos ganytojas mokytojų pasauliečių savo vyskupijoje esančiose Edukacinei komisijai pavaldžiose mokyklose nepageidavo. Dar daugiau – laikėsi nuostatos, kad jo, kaip vyskupijos ganytojo, žodis čia yra lemiamas. Edukacinė komisija nors iš savo mokytojų pasauliečių nereikalavo dėvėti kunigiškų drabužių, tačiau S. J. Giedraičio reikalavimų M. Šulcui nekvestionavo, tuo tarsi pripažindama vyskupo reikalavimus teisėtais. Mažai tikėtina, kad Vilniaus vyskupijoje veikusiose mokyklose mokytojai pasauliečiai būtų sulaukę analogiškų reikalavimų dėvėti kunigiškus drabužius.

Mokytojai ir pamokslininkai. Edukacinės komisijos koordinuojamas mokyklų tinklas su Vilniaus universitetu, kuris įvykdžius reformą iš Vilniaus akademijos 1781 m. tampa Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiąja mokykla²¹, buvo sukurtas remiantis iki tol veikusia Katalikų Bažnyčios švietimo infrastruktūra. Edu-

17 Motiejus Valančius, *Žemaičių vyskupystė*, p. 260–261.

18 Būsimasis Vilniaus universiteto profesorius, Vilniaus miesto architektas, 1812 m. birželio mėn. nusiskandinęs Neryje, kai sugriuvo jo projektuotas paviljonas Vingio parke, kuriame turėjo vykti imperatoriaus Aleksandro I priėmimas, žr. Maria Czeppe i Joanna Daranowska-Łukaszewska, *Szulc Michał Aniół (1769–1812)*, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 49, Warszawa–Kraków: Polska Akademia Nauk / Polska Akademia Umiejętności, 2013, p. 246–247.

19 L. Kovzano 1791 m. birželio 18 d. laiškas M. Počobutui, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 2-DC 111, l. 53–54.

20 L. Kovzano 1791 m. rugpjūčio 2 d. laiškas M. Počobutui, *Ibid.*, l. 55. Rektorius rašė, kad jokių priekaištų M. Šulcui neturįs, tačiau prašė jį perkelti į kitą vietą, nes vietos vyskupijos ganytojas yra įsitikinęs, kad mokytojui privalu rengtis kunigiškais drabužiais. Vyskupo reikalavimui nenorėjęs paklusti M. Šulcas iš Kretingos į Vilnių perkeltas dar tą patį rudenį, žr.: L. Kovzano 1791 m. rugsėjo 29 d. laiškas M. Počobutui, *Ibid.*, l. 63–64; Irena Szybiak, *op. cit.*, p. 221.

21 Pirmuosius projektus ir pertvarkymo procedūrą išanalizavo J. Kamińska, žr. Janina Kamińska, *Universitas Vilnensis*, p. 43–81.

kacinei komisijai tapo pavaldžios ir vienuolių išlaikomos mokyklos. Kaip žinoma, dar iki Komisijos įkūrimo su jėzuitais švietimo srityje konkuravo pijorai, pagrindiniu savo tikslu laikę jaunimo auklėjimą mokyklose. Pijorų išlaikomose kolegijose ir mokyklose, kitaip nei jėzuitų, prioritetą teikusią scholastinei filosofijai, mokymo programos buvo pertvarkytos ir pradėta mokyti, M. Valančiaus žodžiais, „pagal naują mokslo pažintį“, svarbią vietą skiriant pasaulietinėms disciplinoms – fizikai, geografijai, istorijai. Antai Žemaičių vyskupijoje, kur pijorai buvo „parboginti dėl vaikų mokymo [...], vos suskubėję Raseiniuose įsikurti, 1742 m. įsteigė pas savo klioštorių mokslinycių. Žemaičių jaunuomenė, norėdama prasišviesti pagal pažintį naujų gadynių, šarpavo į Raseinius“²². Pijorų pavyzdžiu jėzuitai taip pat mėgino reformuoti savo mokymo sistemą – Vilniuje veikusioje jėzuitų *Collegium Nobilium* buvo dėstomos ir pasaulietinės disciplinos, Kolegijos bibliotekoje buvo pasaulietinės literatūros veikalų. Taigi tiek pijorų, tiek jėzuitų mokyklose naujais principais grįstas mokymas imtas taikyti dar iki įsteigiant Edukacinę komisiją, tad reikalavimai dėl pasaulietinių disciplinų įtraukimo, reikia manyti, nebuvo netikėti. Neatmestina, kad tai paskatino ir pijorus, ir buvusius jėzuitus vienuolius aktyviai įsitraukti į visas Edukacinės komisijos veiklos sritis: tiek į darbus visų lygių mokyklose (nuo universiteto iki pradinės), tiek į naujų mokymo priemonių rengimą bei mokymo proceso kontrolę per mokyklų vizitacijas. Istoriografijoje, kaip minėta, yra išsamiai analizuotas buvusių vienuolių jėzuitų indėlis, tačiau kiek jų yra susijusių su buvusia Lietuvos jėzuitų provincija ar buvo kilę iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių ir koks jų vaidmuo to meto Lietuvos visuomenėje, iki šiol nėra tirta. Analogiška istoriografinė situacija susiklosčiusi ir pijorų vienuolių vaidmens Edukacinės komisijos veikloje tyrimuose, nors, kaip žinoma, nemažai jų Edukacinės komisijos laikais dėstė Vilniaus universitete ar mokytojavo vienuolijos įsteigtose kolegijose ir mokyklose.

Liaudies švietimas per pradžios mokyklas laikytinas vienu iš radikalesnių Edukacinės komisijos keltų tikslų. Vyskupas I. Masalskis buvo įpareigojęs sau pavaldžios Vilniaus vyskupijos parapijų klebonus prie parapinių bažnyčių savo lėšomis įsteigti pradinės mokyklas ir taip pat savo lėšomis išlaikyti jų mokytojus, pabrėždamas, jog tos mokyklos būsiančios pavaldžios Edukacinei komisijai²³. Apie analogiško turinio Žemaičių vyskupijos ganytojo nurodymą nėra žinoma. Tačiau Vilniaus vyskupijoje Edukacinės komisijos nuostatų dėl pradinio švietimo įgyvendinimas nebuvo nei sklandus, nei nuoseklus, kaip buvo numatyta. Šiuo požiūriu iliustratyvus yra Stakliškių parapijos, kuri tuo metu priklausė Vilniaus vyskupijai, pavyzdys. Vykdydamas vyskupo nurodymą, Stakliškių klebonas buvo išskyręs mokyklai patalpas ir pasamdęs mokytoją, tačiau norinčiųjų mokytis neatsirado.

22 Motiejus Valančius, *Žemaičių vyskupystė*, p. 395.

23 1777 m. vasario 12 d. susitarimas tarp Vilniaus vyskupo ir Edukacinės komisijos, in: *Protokoły posiadzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1785*, opracowała Mieczysława Mitera-Dobrowolska, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1973, p. 82–83.

1782 m. vykusios vyskupijos vizitacijos akte Kauno dekanas, kuriam buvo pavaldi Stakliškių parapija, konstatavo, kad nieko negirdėti nei apie mokyklą, nei apie joje mokytą turintį *daraktorių*, paaiškindamas, kad „kun. klebonas 2 metus laikė pas save mokytoją ir buvo klebonijoje paskyręs kambarį mokiniams, bet negalėjo sulaukti, kad kas būtų atsiuntęs savo vaikus į mokyklą. Paprasta liaudis, ponų apkrauta [darbu], nepajėgia savo vaikų leisti į mokyklą, o smulkieji bajorai, labiau pasiturintys, laiko savo namuose bakalurus. Kiti džiaugiasi sulaukę savo vaikų – pagalbininkų darbuose. Taip ir nėra leidžiančių vaikų į mokyklą, todėl jo malonybė kun. klebonas, dvejetą metų tuščiai mokėjęs algą mokytojui, atleido jį, vengdamas nereikalingų išlaidų“²⁴. Neatmestina, kad Stakliškių klebono patirtis dėl mokyklos išlaikymo nebuvo išskirtinė – ne vienoje vyskupijos parapijoje tuomet pradinės mokyklos istorija baigėsi taip ir neprasidėjusi. Tačiau tai nereiškia, kad pradinio mokyklų tinklo sukūrimo idėja žlugo. Fragmentinės užuominos literatūroje leidžia daryti prielaidą, kad Žemaitijoje pradinės mokyklos buvo steigiamos sėkmingiau. M. Valančius savo XIX a. viduryje išleistoje *Žemaičių vyskupystės* istorijoje rašo, kad dar iki įsteigiant Edukacinę komisiją parapiinių mokyklų tinklas vyskupijoje buvo ganėtinai tankus. Pasak M. Valančiaus, „aštuonioliktame amžiuje lygia dalia Žemaičių apšvietimas steigiamas buvo: vyskupams užvis geidžiant, įviso kunigai ir zokaninkai, įvairūs didžiūnai daug naujų bažnyčių padirbino, kurioms vyskupai pavedė parakvijas. Pagal antrąjį Lenčicos kunigų susirinkimą pas kožną parakvijos bažnyčią mokslinycėles dėl sodos vaikų pastatydino“²⁵. Ar tai reikštų, kad Žemaitijos bajorai ir katalikų dvasininkija palankiai sutiko Edukacinės komisijos įsteigimą ir ėmėsi nedelsdami vykdyti jos nurodymus? Akivaizdu, kad skirtumų tarp Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų dvasininkų požiūrio į pradinių mokyklų steigimą būta, tačiau šiam teiginiui argumentuotai pagrįsti reikalingi išsamesni tyrimai.

Istoriografijoje yra atkreiptas dėmesys, kad I. Masalskio planams sukurti kuo tankesnę parapiinių mokyklų tinklą kliudė skeptiška bajorijos nuostata valstiečių švietimo atžvilgiu. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės švietimo istoriją Edukacinės komisijos laikotarpiu tyrinėjusios I. Szybiak nuomone, bajorų pasipriešinimas valstiečių lavinimui Lietuvoje buvęs kur kas stipresnis nei Karalystėje dėl menkesnio bajorų išsilavinimo ir didesnio konservatyvumo²⁶. To meto Lietuvos visuomenės vyravusį skeptišką požiūrį į liaudies švietimą mėginta keisti pasitelkus Edukacinės komisijos reformų šalininkus – iškalba pasižyminčius pamokslininkus. Antai tuometis Gražiškių klebonas, buvęs Vilniaus diecezinės seminarijos, vėliau (nuo 1783 m.) – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiosios mokyklos profesorius ir pirmasis Vygrių vyskupijos vyskupas (1799 m.), išskirtine iškalba garsėjęs Mykolas

24 1782 m. Stakliškių parapijos vizitacijos aktas, in: *Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m.*, sudarė ir parengė Vytautas Jogėla, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslų akademija, 2001, p. 143.

25 Motiejus Valančius, *Žemaičių vyskupystė*, p. 350–351.

26 Irena Szybiak, *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, p. 20 ir kt.

Pranciškus Karpavičius, Jubiliejinių metų, kurie švęsti Vilniaus vyskupijoje 1776 m., proga sakytuose pamoksluose vyskupo I. Masalskio nurodymu daug dėmesio skyrė socialiniams dalykams, ypač akcentuodamas valstiečių švietimo svarbą. Žinomas yra parapinių mokyklų ir valstiečių mokymo klausimui skirtas 1776 m. rugsėjo 24 d. Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčioje pasakytas M. Karpavičiaus pamokslas *Apie ponų priedermę mylėti pavaldinius dėl jų sielų, taip pat apie pareigą įveikti tą primityvią mąstyseną, kurios jie besilaiko, bei apie parapines mokyklas*²⁷. Apšvietos idėjų dvasioje M. Karpavičius mokslą ir švietimą laiko nekvestionuojamu gėriu, valstybės gerovės pamatu, o nemokšišumą tapatina su liga, teigdamas, kad, „kas yra kūniui liga, tas bet kuriai šaliai – neišmanymas ir tamsumas. Kaip vaistai nugali ligą, taip neišmanymą – mokslas ir švietimas“²⁸. Neabejojo, kad taip, kaip gydytojas rūpinasi ligonio pasveikimu, taip ponai privalo rūpintis jiems Dievo pavestų pavaldinių mokymu ir švietimu. Žemdirbystės menas, pasak M. Karpavičiaus, yra tautų laimės pagrindas, o valstiečiai, įgiję žinių, žemdirbystę galėtų patobulinti ir tokiu būtu prisidėtų tiek prie savo, tiek prie visos tautos gerovės kūrimo. Neabejodamas valstiečių lavinimo reikalingumu, M. Karpavičius bajorų nenorą suteikti valstiečiams išsilavinimą prilygina barbarybei²⁹. Kiek pamokslas turėjo įtakos Lietuvos bajorų požiūriui į švietimą pasikeisti, pagaliau ar paskatino įsteigti bent vieną parapinę mokyklą, galima tik spėlioti, tačiau akivaizdu, kad M. Karpavičiaus pasakyti žodžiai nepraejo negirdom – pamokslininkas buvo apkaltintas Voltaire'o bei Rousseau idėjų skleidimu ir suspenduotas. Pastarasis faktas (suspendavo jį tuo metu vyskupijos oficiolo pareigas ėjęs kanauninkas Karolis Karpis) rodo, kad ir tarp Vilniaus vyskupijos aukščiausių dvasininkų – o prie tokių priskirti tikslinga katedros prelatas ir kanauninkas – vieningo požiūrio į švietimą, o juolab jo reikalingumą žemiausiems to meto visuomenės sluoksniams nebuvo.

Tuo metu, kai vyskupijos oficiolo K. Karpio nurodymu prie bažnyčios durų prikaltas įsakas dėl M. Karpavičiaus suspendavimo, jau keleri metai (nuo 1769 m.) veikė Vilniaus katedros kapitulos kanauninko Povilo Ksavero Bžostovskio įkurta vadinamoji valstiečių savivaldos bendruomenė, vadinamoji Paulavos respublika, kur lažas buvo pakeistas činšu. P. Bžostovskis dar iki įkuriant Edukacinę komisiją savo valdose buvo įsteigęs mokyklą, kurioje valstiečiai buvo mokomi ne tik skaityti, rašyti ir skaičiuoti, bet ir įvairių amatų³⁰. Nors oficialiai šią respubliką Lietuvos ir

27 Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, parengė Kristina Mačiulytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 69–82 (orig.), 237–251 (vert.).

28 *Ibid.*

29 *Ibid.*, p. 240–243.

30 Tadeusz Turkowski, Brzostowski Paweł Ksawery, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1937, p. 55–56; Magdalena Ślusarska, *Paweł Ksawery Brzostowski*, Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2000. Pirmasis išsamesnis tekstas apie P. K. Bžostovskį ir jo įkurtą Paulavos respubliką lietuvių kalba pasirodė tik 2014 m., žurnalistei Aurelijai Arlauskienei bendradarbiaujant su Lucija Jurgelevič ir istorike Ramune Šmigelskyte-Stukiene, žr. *Povilas Ksaveras Bžostovskis. Paulavos respublika*, sudarytoja Aurelija Arlauskienė, Vilnius: VŠĮ „Projektų vykdymo sprendimai“, 2014.

Lenkijos seimas pripažino ir jos Konstituciją patvirtino tik 1791 m., tačiau nuo pat įkūrimo čia galiojo savi įstatymai. P. K. Bžostovskio atvejis, be abejo, yra išskirtinis. Tačiau kiek Lietuvos dvasininkų buvo priešiški nusiteikusių tiek dėl liaudies švietimo, tiek apskritai nepalankių Edukacinės komisijos atžvilgiu, nėra žinoma. Ar šiuo požiūriu būta skirtumų tarp Žemaičių ir Vilniaus vyskupijose tarnavusių dvasininkų, taip pat neaišku. Turint omenyje, kad visų lygių mokyklose vyravo dvasininkų luomo mokytojai, peršasi prielaida, kad kvestionavusiųjų Edukacinės komisijos reikalavimus nebuvo daug.

Religinio indiferentizmo apraiškos. Edukacinė komisija per vizitatorius tikrino ne tik dalykines mokinių žinias ir juos mokančių mokytojų profesinį pasirengimą, bet ir akcentavo tiek moralinio, tiek religinio ugdymo svarbą. Iš mokytojų reikalauta nepriekaištingos reputacijos ir aktyvaus religinio gyvenimo. Šiuo požiūriu pamokanti yra buvusio jėzuitų vienuolio Adomo Drozdovskio (*Adam Drozdowski*)³¹ istorija, kurio pedagoginės karjeros vingius rekonstruoti iš dalies leidžia Edukacinės komisijos protokolai ir vizitacijų raportai. A. Drozdovskis mokė Naugarduko apygardinėje mokykloje pirmos klasės mokinius ir 1783–1784 mokslo metais turėjo trejų metų stažą³². Atkeltas į Naugarduką buvo iš Pinsko, kai 1783 m. nuspręsta pertvarkyti čia veikusią apygardinę mokyklą į paopygardinę, ją prijungiant prie Palenkės apygardos, čia dirbusių 5 mokytojų skaičių sumažinant iki 4, ir tarpusavio susitarimu vizitatoriui pritarus informuoti Vyriausiąją mokyklą, kad „jaunas mokytojas Adomas Drozdovskis galėtų mokytojauti kitur“³³. Naugarduke neužsibuvo – 1785–1786 m. jau buvo perkeltas į Žemaitiją ir mokė pirmos klasės mokinius Kretingoje³⁴, dar po metų – antros klasės gimnazistus Kražiuose³⁵. Neatmestina, kad kilnojimas iš mokyklos į mokyklą galėjo būti susijęs ir, kaip vėliau paaiškėjo, su nenuolankiu A. Drozdovskio būdu. Antai, siekiant priversti jį įsigyti mokyklos mokytojų dėvimą togą, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės

31 Lietuvių istoriografijoje buvo iškelta ir kurį laiką funkcionavo versija, kad tai poetas kun. Antanas Strazdas (žr., pvz.: V. M[aciūnas], Strazdas Antanas, *Lietuvių enciklopedija*, t. 29, South Boston, 1963, p. 28–33; Vaclovas Biržiška, Antanas Strazdas, in: *Aleksandrynas*, t. 2, Chicago: JAV LB Kultūros fondas). Nors ši versija iki šiol nepaneigta, tačiau A. Strazdo gyvenimo ir kūrybos tyrinėtojas, pirminiais šaltiniais grįstos monografijos apie poetą autorius Vytautas Vanagas, išaiškinęs, kad A. Strazdas Varnių seminariją baigė 1789 m., ir konstatavęs, jog žinių apie pirmuosius poseminarinius metus nepavyko rasti, jos net nekommentavo, kas leidžia manyti tyrinėtoją ją laikius neverta dėmesio, žr. Vytautas Vanagas, *Antanas Strazdas*, Vilnius: Vaga, p. 64–65.

32 1783 m. lapkričio 28 d. Edukacinės komisijos protokolas, in: *Protokoly posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1785*, p. 301.

33 Generalinio vizitatoriaus kun. Dovydo Pilchovskio pranešimas Vyriausiajai mokyklai apie 1783 m. birželio ir liepos mėnesiais vizituotas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mokyklas, in: *Raporty generalnych szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim 1782–1792*, Wrocław–Warszaw–Kraków–Gdańsk, 1974, p. 130.

34 Duomenys apie 1785–1786 m. mokytojų atlyginimus, in: *Protokoly posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1785*, p. 466.

35 Duomenys apie 1786–1787 m. ir 1787–1788 m. mokytojų atlyginimus, in: *Protokoly posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1786–1794*, p. 51, 112.

vyriausiosios mokyklos Tarybos nurodymu turėjo įsikšti generalinis vizitatorius ir pavesti mokyklos rektoriui ją parūpinti, o kaštus išskaičiuoti A. Drozdovskiui iš atlyginimo³⁶. Togos istorijos baigtis neiški, nes Livonijos kanauninkas kun. Jonas Erdmanas, kuris 1788 m. kaip generalinis vizitatorius lankėsi Kražiuose, turėjo tirti kur kas svaresnius skundus dėl netinkamo antrosios klasės mokytojo elgesio³⁷. A. Drozdovskis savo kolegų buvo kaltinamas nepriižęs Švenčiausiojo Sakramento per akademinėje bažnyčioje aukojamas Mišias ne tik ištikus metus, bet netgi per Velykas. Negana to, atvirai piktžodžiaujantis. Vizitatorius kaip įrodymą cituoja skundų autorių pateiktus A. Drozdovskio pasisakymus, kurie, jo manymu, neturėtų kelti abejonių dėl nederamo elgesio ir su dvasininko tarnyste niekaip nesuderinamu galvojimo būdu. Antai išgirdęs prefektą mokiniams liepiant Dievo su ašaromis lietaus prašyti, A. Drozdovskis pakomentavo: „Tai beprotis! Lietus yra natūralus dalykas, o mokiniai Dievo lietaus turi prašyti!“ Arba kitąkart aiškinęs, kad „apsireikškimai negali būti ir nėra tikri. Stebuklai šiais laikais nevyksta ir negali vykti. Pragare kančių nėra, tai tik kunigų išsigalvojimai prastuomenei mulkinti“³⁸. Tarsi to dar būtų mažą, mėgsta alkoholį ir kone kasdien į mokyklą ateina girtas³⁹. Vizitatorius, remdamasis jam suteiktais įgaliojimais, jį nušalino iš mokytojo pareigų, liepdamas per tris dienas Kražių mokyklos bendruomenę apleisti⁴⁰. Kitais metais Kražius vizitavęs kun. Jokūbas Jaksas konstatavo, kad pašalinus A. Drozdovskį, kuris „dėl savo būdo ir temperamento [...] mėgavosi kivirčiais, kurstymais ir barniais“, mokyklos bendruomenėje įsiviešpatavusi taika ir ramybė⁴¹. Spėtina, kad pedagoginė A. Drozdovskio karjera Kražiuose ir baigėsi: duomenų, kad po šio įvykio jis būtų perkeltas į kitą mokyklą nėra. Tačiau remiantis vizitatoriaus vertinimu istoriografijoje išsakyta nuomonė apie antireligines A. Drozdovskio pažiūras⁴² ganėtinai argumentuota yra tik iš pirmo žvilgsnio. Dėmesio vertas A. Drozdovskio rašytas pasiaiškinimas M. Počobutui, kuriame visus jam pateiktus kaltinimus jis atmetė kaip nepagrįstus, aiškino juos atsiradus dėl mokyklos bendruomenėje vykstančių intrigu⁴³. Antai dėl teiginio apie stebuklą nebuvimą aiškinosi, kad jam priskiriami žodžiai yra iškreipti,

36 Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiosios mokyklos Tarybos 1788 m. instrukcija lietuviškųjų mokyklų generaliniams vizitatoriams, in: *Instrukcje dla wizytatorów generalnych szkół Komisji Edukacji Narodowej 1774–1794*, oprac. K. Bartnicka, I. Szybiak, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1976, p. 146.

37 Generalinio vizitatoriaus 1788 m. kun. J. Erdmano pranešimas Vyriausiajai mokyklai, in: *Raporty generalnych wizytatorów*, p. 298–299.

38 *Ibid.*

39 *Ibid.*, p. 298.

40 *Ibid.*, p. 299.

41 Kun. Jokūbo Jakso 1789 m. Kražių akademinės bendruomenės generalinės vizitacijos protokolas, in: *Raporty generalnych wizytatorów*, p. 444. Vizitatorius tąkart atkreipė dėmesį į nevisiškai tvarkingą generalinių vizitacijų protokolų knygą – lapai su A. Drozdovskiui nepalankiu 1788 m. mokyklą vizitavusiu vizitatoriaus įrašu buvo išplėsti, *Ibid.*, p. 443.

42 Irena Szybiak, *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, p. 224.

43 A. Drozdovskio 1789 m. kovo 30 d. laiškas M. Počobutui, VUB RS, f. 2, b. 113, l. 1–3.

nes kalbėjęs ne apie stebuklus, bet apie burtus, kurių Bažnyčia nepripažįsta. Tačiau, atrodo, į pasiaiškinius nebuvo atsižvelgta. Pasak I. Szybiak, tąkart A. Drozdovskis buvo apskritai pašalintas iš mokytojų⁴⁴. Pats A. Drozdovskis, atrodo, taip nemanė. Išlikę du jo 1791 m. pavasarį M. Počobutui rašyti laišakai. Pirmajame jų prisistato tuomečiam Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiosios mokyklos rektoriui, kuriam Edukacinės komisijos nurodymu buvo pavaldžios mokyklos, kaip eksjėzuitas, 12 metų išdirbęs mokytoju, prašosi atleidžiamas (*sic!*) ir kreipiasi prašydamas jam išrūpinti pensiją⁴⁵. Po poros savaičių prašymą dar kartą pakartojo, pasiaiškinęs, kad per gaisrą netekęs menko savo turtelio, tad likęs visai be lėšų ir dėl šio įvykio jam smarkiai pablogėjusi sveikata⁴⁶. Koks buvo M. Počobuto atsakymas, neaišku. A. Drozdovskio pedagoginės karjeros rekonstrukcija vaizdžiai rodo, kad ne tik visuomenė, bet ir Edukacinė komisija nebuvo linkusi toleruoti mokytojų religinio indiferentizmo apraiškų, net jeigu tai būtų ir tikrai kolegų skundais grįšti kaltinimai.

Išvados

Fragmentinė Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų dvasininkijos santykio su Edukacine komisija analizė leidžia teigti, kad ši pasaulietinė institucija, kėlusi tikslą iš esmės pertvarkyti švietimo sistemą, savo kuriamam edukacijos modeliui įgyvendinti Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje vykusiai išnaudojo tiek administracines Katalikų Bažnyčios struktūras, tiek intelektualinį potencialą. Edukacinei komisijai pavaldžių mokyklų tinkle reikšmingą vietą užėmė vienuolijoms priklausiusios mokyklos. Dalis jų ne tik turėjo didžiulę patirtį, bet ir buvo pradėjusios (jėzuitai, pijorai) mokymo proceso reformą dėstomų disciplinų plotmėje.

Kaip ir Lenkijos Karalystėje, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje visų lygių mokyklose dirbo dvasininkų luomui priklausę mokytojai. Ta aplinkybė, kad Edukacinei komisijai vadovavo ir jos nariais buvo Bažnyčios hierarchai, jeigu ir nebuvo lemiamą, tai neabejotai turėjo įtakos, kad radikaliam keičiantis ligtolinei ugdymo tradicijai katalikų dvasininkija nebuvo eliminuota. Lietuvos katalikų dvasininkija prisidėjo ir įvedant mokymo programas, ir rengiant vadovėlius, ir steigiant mokyklas. Pozityvi Edukacinės komisijos laikysena Katalikų Bažnyčios ir dvasininkijos atžvilgiu tapo jos kuriamo visuomenės edukacijos modelio sėkmingo funkcionavimo garantu.

Lietuvos katalikų dvasininkijos hierarchų požiūris į Edukacinės komisijos vykdomą švietimo sistemos pertvarką nebuvo vieningas – Žemaičių vyskupai (J. Lopacinskis, S. J. Giedraitis), kitaip nei Vilniaus (I. Masalskis), nuo tiesioginio dalyvavimo Edukacinės komisijos darbe laikėsi atokiai. Kiek Žemaičių ir Vilniaus vyskupijų katalikų dvasininkų buvo priešišškai nusiteikusių Edukacinės komisijos

44 Irena Szybiak, *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, p. 22.4.

45 A. Drozdovskio 1791 m. gegužės 20 d. laiškas M. Počobutui, VUB RS, f. 2-DC 111, l. 81.

46 A. Drozdovskio 1791 m. birželio 5 d. laiškas M. Počobutui, *Ibid.*, l. 83.

atžvilgiu, neišku, bet jų būta ir tarp vyskupijų katedrų kapitulų narių (pamokslininko M. Karpavičiaus suspendavimo atvejis).

Akivaizdu, kad skirtumų tarp Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų diecezinių dvasininkų santykio su Edukacine komisija būta, tačiau šiai minčiai argumentuotai pagrįsti reikalingi išsamesni tyrimai. Dabartinė tyrimo situacija leidžia kelti prielaidą, kad įtakos tam galėjo turėti skirtinga šių vyskupijų ganytojų pozicija. Aktyvesnį Vilniaus vyskupijos dvasininkijos įsitraukimą į Edukacinės komisijos organizacinę veiklą veikė ir tai, kad Vilnius buvo ne tik vyskupijos, bet pirmiausia intelektualinis ir kultūrinis centras.

Edukacinė komisija, kaip valstybinė švietimo institucija, įsteigta siekiant reformuoti iš Bažnyčios perimtą švietimą, į mokyklų programas įtraukė gamtos ir tikslųjų mokslų dėstymą, tačiau dėstant pasaulietines disciplinas dėmesys religiniam ugdymui mokymo procese nebuvo nustumtas į antrą planą. Religinio indiferentizmo netoleravo tiek mokyklų bendruomenės, tiek ir Edukacinė komisija (buvusio jėzuito A. Drozdovskio atvejis).

Išsilavinimas, neretai įgytas užsienio universitetuose, intelektinės aspiracijos, pasireiškusios ne tik teologinių, bet ir pasaulietinių veikalų rengimu, veiklumas, atvirumas naujovėms ir gebėjimas jas įsisavinti – tai bruožai, būdingi Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų dvasininkams, viena ar kita forma aktyviai dalyvavusiems Edukacinės komisijos darbe.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- Instrukcje dla wizytatorów generalnych szkół Komisji Edukacji Narodowej 1774–1794*, opracowały Kalina Bartnicka i Irena Szybiak, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1976.
- Karpavičius Mykolas Pranciškus, *Rinktiniai pamokslai*, parengė Kristina Mačiulytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
- Komisja Edukacji Narodowej: Bibliografija przedmiotowa*, oprac. Krystyna Podlaszewska przy współud. Stefana Czaji, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979.
- Protokoły posiedzeń Komisja Edukacja Narodowej 1786–1794*, opracował Tadeusz Mizia, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1969.
- Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1785*, opracowała Mieczysława Mitera-Dobrowska, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1973.
- Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim (1782–1792)*, opracowały Kalina Bartnicka i Irena Szybiak, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1974.
- Valančius Motiejus, Žemaičių vyskupystė, in: *Raštai*, t. 6, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013.
- Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m.*, sudarė ir parengė Vytautas Jogėla, Vilnius: Katalikų akademija, 2001.

Biržiška Vaclovas, Antanas Strazdas, in: *Aleksandrynas*, t. 2, Chicago: JAV LB Kultūros fondas, p. 251–267.

Bžostovskis Povilas Ksaveras. Paulavos respublika, sudarytoja Aurelija Arlauskienė, Vilnius: VŠĮ „Projektų vykdymo sprendimai“, 2014.

Czepe Maria i Daranowska-Łukaszevska Joanna, Szulc Michał Anioł (1769–1812), in: *Polski*

- Słownik Biograficzny*, t. 49, Warszawa–Kraków: Polska Akademia Nauk / Polska Akademia Umiejętności, 2013, p. 246–247.
- Griškaitė Reda, Teodoras Narbutas ir pijorų edukacinė sistema, in: *Naujasis Židinyš-Aidai*, 1995, Nr. 6, p. 454–469.
- Jobert Ambroise, *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773–1794): jej dzieło wychowania obywatelskiego*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979.
- Kamińska Janina, *Universitas Vilnensis. Akademia Wileńska i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1773–1792*, Pultusk–Warszawa: Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora–Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2014.
- Kasabula Tadeusz, *Ignacy Massalski biskup wileński*, Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1998.
- Kurdybcha Łukasz, Kuria rzymska wobec Komisji Edukacji Narodowej w latach 1773–1783, in: *Pisma wybrane*, wybrał i słowem wstępnym poprzedził Józef Masio, t. 2, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1976, p. 464–535.
- Lukšienė Meilė, Lietuvos edukacinės komisijos (1797–1802) veikla, in: *Prie tautos kultūros pamatų*, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2014, p. 472–514.
- M[aciūnas] V.[incas], Strazdas Antanas, *Lietuvių enciklopedija*, t. 29, South Boston, 1963, p. 28–33.
- Mrozowska Kamilla, *Komisja Edukacji Narodowej: 1773–1794*, Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973.
- Mrozowska Kamilla, *Funkcjonowanie systemu szkolnego Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony w latach 1783–1793*, Wrocław–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985.
- Piročkinas Arnoldas, Šidlauskas Algirdas, *Mokslas senajame universitete*, Vilnius: Mokslas, 1984.
- Plečkaitis Romanas, Apšvietos epochos dvasia ir Lietuvos visuomenės tikrovė, in: *Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse. Filosofijos kryptys ir kontroversijos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – pirmoje XIX a. pusėje*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008.
- Poplatek Jan SI, *Komisja Edukacji Narodowej. Udział byłych jezuitów w pracach Komisji Edukacji Narodowej*, uzupełnił Ludwik Grzebień SI, przygotował do druku Jerzy Paszenda SI, Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1973.
- Račkauskas Jonas, *Švietimo reforma Lenkijoje ir Lietuvoje XVIII a.*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
- Raila Eligijus, *Ignotus, Ignotus. Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*, Vilnius: Aidai, 2010.
- Smoleński Władysław, Zwywoły zachowawsze i Komisja Edukacyjna, in: *Pisma historyczne*, t. 2, Kraków: Skład Główny w Księgarni G. Gebethnera i Spółki, p. 95–206.
- Stępień Roman, Wkład księży pijarów do nauki i kultury polskiej i litewskiej w okresie Komisji Edukacji Narodowej, in: *Edukacja i komunikacja*, d. 2, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1996, p. 45–51.
- Stępień Roman, Udział pijarów w pracach Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, in: *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst Historyczno-Pedagogiczny*, Kraków: Wydawnictwo Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Edukacji Narodowej w Krakowie, 2014, p. 157–171.
- Szczygielski Waclaw, Łopaciński Jan Dominik, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1973, p. 398–400.
- Szybiak Irena, *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN, 1973.
- Szybiak Irena, *Nauczyciele szkół średnich Komisji Edukacji Narodowej*, Wrocław–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980.
- Ślusarska Magdalena, *Paweł Ksawery Brzostowski*, Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2000.
- Tazbir Janusz, *Mysł polska w nowożytnej kulturze europejskiej*, Warszawa: Nasza Księgarnia, 1986.
- Turkowski Tadeusz, Brzostowski Paweł Ksawery, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1937, p. 55–56.
- Turkowski Tadeusz, Giedroyc Jan Stefan, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 7, s. 5, Kraków: Polska Akademia Nauk–Instytut Historii Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1948–1958, p. 427–428.
- Vanagas Vytautas, *Antanas Strazdas*, Vilnius: Vaga, 1968.

ON PARTICIPATION OF LITHUANIAN CLERGY IN THE WORK OF THE EDUCATIONAL COMMISSION

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

After founding of the secular Educational Commission controlled by the Sejm, education, up to that point being exclusively in purview of the Catholic Church, was moved to the scope of state regulated areas. However, the material backbone of the institution responsible for reforming the system of public education became possessions of the *Dominus ac Redemptor* Catholic order, cancelled in 1773 by the pope Clement XIV and located in the Commonwealth of Both Nations. Therefore, along with lay people this Commission included hierarchs of the Catholic Church with Bishop of Vilnius Ignacy Massalski becoming the first chairman whereas in the first years of the Commission all levels of education were dominated by clergy teachers. This demonstrates that reforms of existing educational system and managerial changes had nothing to do with removing of the Catholic Church from the matters of education. Thus the work of the Educational Commission is an important part of history of the Lithuanian Catholic Church as well.

This article employed historiography and primary sources to analyse the case of the clergy of Vilnius and Samogitian bishoprics to reveal position of the hierarchy of Lithuanian Catholic Church and their subordinate clergy on the Educational Commission. A fragmentary research allows for the argument that the views of the Lithuanian Catholic hierarchy and clergy about the new educational model designed by the Educational Commission were not singular. Differences in position were quite obvious firstly among the leading bishops: Samogitian bishops (J. Lopacinski, S. J. Giedraitis) unlike Bishop of Vilnius I. Massalski kept their distance from the work of the Commission. Such position of the bishops had possibly had impact on views of the subordinate clergy in their dioceses, although such assumption would require further research. Having in mind that Vilnius was not only the centre of the bishopric but also cultural and intellectual centre of the Grand Duchy of Lithuania, it is probable that this particular aspect determined more active contact between clergy and monks from this particular bishopric and the Educational Commission. Active participation of the Lithuanian Catholic clergy in the areas of the newly developed educational model allow for assumption that the educational reform of the 18th century is preferably researched in the context of the Lithuanian Catholic Church.

Fragmentary analysis of relationship between Vilnius and Samogitian bishoprics and the Educational Commission supports the argument that this non-religious institution in implementing its educational model had successfully employed experience of administrative structures of the Catholic Church and its intellectual potential. In the network of schools managed by the Educational Commission a significant part was played by the monastery run schools. Some of them not only did have a lot of experience, but had already begun (Jesuits, Piarists) reforms of education in the area of study subjects.

Just as in the Kingdom of Poland clergy teachers were abundantly present on all levels of education in the Grand Duchy of Lithuania. The fact that the Educational Commission was directed and comprised of hierarchs of the Catholic Church even if not determining, but still was a factor of influence why in the course of changing previous tradition of education Catholic clergy were not eliminated. Lithuanian Catholic clergy participated in design and implementation of new study programmes, preparation of new textbooks and founding of schools. Positive attitude of the Educational Commission towards the Catholic Church and its clergy was a guarantee of success for its newly developed public educational model.

The Educational Commission, as a state educational institution established to reform previously Church-run education, included in the school programmes teaching of natural and exact sciences although despite this new development religious education was not side-lined on account of secular subjects. Religious indifference was not tolerated either by school communities or the Educational Commission.

Clergymen of Vilnius and Samogitian bishoprics participating in the work of the Educational Commission were known for their education, often obtained abroad, for their intellectual aspirations in arranging theological, scientific and secular textbooks, their activeness and openness to novelties and ability to master them.

Keywords: the Educational Commission, Bishop of Vilnius Ignacy Massalski, Bishop of Samogitia Jan Dominik Lopacinski, Bishop of Samogitia Steponas Jonas Giedraitis, Lithuanian Catholic clergy.